

Aruanne Kaarma valla Käku küla Kilgiaugu paemurru
põhjakaldal asuva kivikalme kaevamisest

13. VIII - 27. VIII 1948.a.

Ülalmainitud kalmest, mis on kirjeldatud "Saaremaa ja Muhu muinasjäänustes" lk. 17 - 18, on saadud juba varem terve rida asju muuseumidesse nii juhuleidude (AM 2501:20,21; 2643:75, 80,97 kui ka teaduslike kaevamiste teel. 1920.a. on prof. Tallgren läbi kaevanud paar kalmet kalmistu idaosas ¹⁾ (AM 2449:1-8). 1926.a. on prof. Tallgren ja H. Moora kaevanud kaks varet lahti: ühe idaosas, teise edelaosas ²⁾ (AM 2601:1-9). Need kaevamised olid aga ette võetud väga väikeses mõõdus, ega annud seetõttu selgemat pilti kalmistu struktuurist ja matmiskommetest.

Kaarma Käku küla kivikalme võeti 1948.a. kaevamiste plaani seoses teaduslike töödega noorema raua-aja kohta. Sama aasta kevadel käisid seal inspektsioonireisil A. Kalvi ja L. Metsar, et selgitada kalme seisukorda ja teha ettevalmistusi suvisteks kaevamisteks. Nagu inspektsioonil selgus, oli kalme endises seisukorras. Suuri muutusi oli aga toimunud kalme ümbruskonnas. Nii c 1930-ndate aastate algul maha lõhutud Kalmu vabadikatalu, rajatud vanade asemele uusi teid ja osaliselt ümber laotud kivitarasid. Seega olid eelmiste kaevamiste kinnispunktid suuremalt jaolt hävitatud ning endiste kaevatud alade kindlaksmääramine tublisti raskendatud. Nii osutus paratamatuks Käku kalmistust uue üldplaani tegemine, mis kaevamiste jooksul ka teostati.

Kalmistuala kujutab endast kadakatega kaetud kivist karjamaid, mille pikkus W-O suunas ca 180 m, laius S-N suunas 60 - 100. Kalmed ise koosnevad mullast ja kividest, tõustes ümmarguste kühmudena maapinnast lo - 20 cm kõrgemale. Nende läbimõõt kõigub 5-7 vahel. Kalmistu O-otsas asuvad kalmed on enamasti lõhutud. Kõige tervemad leiduvad NW-osas, kus ka kaevamised ette võeti. Kuna vanad kinnispunktid olid hävinud, asetati kalmele 5 uut. Nendeks valiti 5 raudkivi, millele raiuti peale mingi märk. Põhiliseks kinnispunktiks, millest mõõtmised lähtusid, oli kaevand I-s asuv

1) Saaremaa ja Muhu muinasjäänused, lk. 18.

2) Moora, H., Kaevamisaruanne Käku kl. (AMTA)

punkt E. Sinna veeretati hiljem raudkivi ja taituti selle lõunapoolsele küljele nool, suunaga SW-sse (). Teiste kinnispunktide kohta vt. üldplaani ja joonist. nr. 23.

Kaevamisi alustati Käku kalmistu loodeosas 13. augustil. Kokku kaevati läbi 108 m^2 130 tööpäeva jooksul. Kaevamistest võtsi osa Herta Juur, Arved Luts, Elga Mark, Lüüdia Mark, Henn Moora, Linda Poots, Evald Tõnisson, Alfred Veiksaar, Leida Vuks ja allakirjutanu. Kaevajad peatusid Käku külas Ainlepa (Toki) talus (taluperemeheks Juhhan Kuusk).

Nagu kaevamiste käigus selgus, oli kalme kivikate väga õhuke. Rääkida võis siin vaid ühest resp. poolteisest kihist, kuna teist kihti moodustavaid kive esines väga vähe. Must muld oli õhuke ja tavalise sillutise all oli teda harva. Viimaste all asuv muld oli tavaliselt pruunka kruusa ja liivaga tugevalt segatud. Musta mull all asus pruunikat värvi kruus, milles kive polnud. Küll tuli aga siin ette liiva. Kolmanda kihiga moodustas kollakas-valge jäme kruus milles leidus ka suuremaid kruusakive (5 - 10 cm läbimõõta). Kultukiht oli õhuke, ulatudes 25 - 30 cm sügavuseni.¹⁾ Leiud asusid enamasti kivide vahel, kuid ka kivide all. Võis tähele panna, et kivide alla asetatud esemed olid just ringe moodustavate kivide all. Surnud olid kalmesse maetud põletatult. Põlenud luutükikesed olid pesadena maha pandud.

Kaevand I asus kalmistu NW-nurgas, olles kaetud madalate kadakapõsastega. Ainult üksikud kivid ulatusid pinnast välja. ²⁾ Kaevandi SO nurgas tuli välja kiviring (läbimõõdus 2,5 m) kruusale aluspõhjale lapiti asetatud suurtest paeplaatidest (40 - 50 cm pikkused). Kiviringis leidus 4 suurt luupesa koos pisikete esemekatkenditega. Kõige idapoolsem luupesadest ruudus m_1 -141 asus paeplandi all ja oli täiesti ilma panusteta. Muld selles kiviringis oli süsine vaid luupesade juures. Kaevandi NW nurgast tuli nähtaval teine matusepaik. Kiviring ise oli halvasti säilinud ³⁾. Ringi sees olev muld oli aga süsiselt must. Selles leidus üks luupesa (ruudus p_1 -143), mis peagu pinnaselt alates läks 25 cm sügavuseni, ja väiksemaid esemeid. Must muld ulatus 20 - 25 cm, mille all tuli vastu pruunkaškollane kruusa ja liiva segu. Kokku kaevati siin läbi 26 m^2 .

1) vt. profiile I kaevandi plaanil.

2) vt. foto nr. 1.

3) vt. foto nr. 2-3.

Kaevand I lääneküljel NW nurgas asuvast matusepaigast ca 1,5 S-poolas asus moonnuppotstega hoburaudsölg, pr. ja savinõutükke (3995:26).¹⁾ SW-nurgas tuli välja purunenud savinõu (3995:34),²⁾ mis oli asetatud poolkülili kalmesse, nii et põhi jäi kõrgemale suuavast. Kõik need savinõutükid tulid välja suure paeplaadi alt. Üldiselt asus suur hulk savinõutükkidest just vastu põhjakruusa, kus must kiht juba lõppes.

Kaevand I kinniajamine toimus järgnevalt: servadesse ja profii kraavidesse AB, AC pandi püsti vastu serva paeplaadid, et takistada serva varisemist. Paeplaatide tagune täideti kivide, mulla ja kruusaga, nii et moodustus madal vall, mis tõusis veidi kõrgemale ümbritsevast pinnast. Kaevandi enese ala jäeti kinni ajamata, kuna tegemist oli põllumajanduslikult kasutamata maaga, nii et see eraldi ümbritsevast maapinnast lohuna (ca 25 - 40 cm sügavamal). Punkti B ja D läpsdi sisse sarapuukepid, mis ümbritseti kivide ja mullaga.³⁾ Punkti E veeretati raudkivi, millele raiuti nool (noole ots näitab SW-sse). Noole teravik märgib punkti E. Raudkivi paika asetamisel tuli mõnevõrra maha kaevata joonest AB S-poolse ulatuvat läbikaemata pinda (ca 30x40 cm). Muld otsiti läbi, leide ei olnud.

Kaevand II asus kaevand I-st 5 m SO pool. Mainitud koht töusis teda ümbritsevast maapinnast kõrgemale väikese kühmuna, mille pinnal oli arvukalt kive. Kunkal kasvasid madalad kadakad, kuid mit eriti tihedalt.³⁾ Läbi kaevati 37 m^2 suurune ala.

Selle kaevandi W-osas tuli välja terve kiviring⁴⁾ (läbimõõt 3 m), mis koosnes peamiselt suurtest paeplaatidest (keskmiselt 40 - 50 cm pikkused, 1 koguni meetripikkune). Raudkive oli selles ringis vaid 2. Ringi sees asuv muld oli must ja süsine. Kõige mustem oli ta ringi keskosas, kus asusid ka põlenud luud ja leiud. Äärte poolaleks muld veidi heledamaks ja selles leidus kruusa. Kiviringi servad nii sees- kui ka väljaspool olid täidetud väiksemate kividega. Seejuures võis tähele panna, et suuri ringikive oli nendega nagu kindlustatud. Nii olid suurte ringikivide servad neid täis kiilutud samuti asus neid ka ringikivide taga püsti. Ringi keskosas, kus asusid luupesad ja leiud⁵⁾, oli kive horedamalt, nii et siia jäi isegi tühje kohti. Huvitav oli märkida veel seda, et kiviringi väli

1) vt. joonis 14.

2) vt. joonis 15.

3) vt. foto 4

4) vt. fotod 5-8

5) Näidis leidude, süte ja luupesade asendist on esitatud joon. 16.

mises servas asusid tervemad ja tähelepanuväärsemad leiud (3995:89, 100, 181). Need kuulusid matuse juurde, mida näitas asjaolu, et ala kiviringist väljaspool oli leiutühi. Ringis eneses moodustasid peamise leiumaterjali vaid pronksspiraalid ja -rõngakesed. Ringikivide ärvätmisel selgus, et kivide all oli õhuke kiht musta mulda. Mõnel puhul oli see tugevalt kruusane.

Väljaspool kiviringi tuli välja 2 põlemata luud: üks ruut e₁-137/138 piirilt, teine ruudust e₁-141.

Mainitud kiviringi kõrval O-poole asus väga süsine ala koos leidude ja mõningate väheste põlenud luudega. Söetükid olid suured ja katsid kogu ala tihedalt. Selle ala ümber asus mulla all ka üksi kuid suuremaid kive, kuid mingit ringi nad ei moodustanud. Märkida võis vaid seda, et süsine ala oli kividest peagu tühi. Seega esines siin sama nähtus, mis kaevand I NW-nurgas. Ruut e₁-136/137 piirilt tuli välja suur hulk koosasuvaid savinõutükke (3995:92)¹⁾. Teine suurem savinõukildude kobarik asus ruudus e₁-137 (3995:93)²⁾.

Peale kaevamiste lõpetamist asetati ka siin paekivid servades ja kuhjati peale mullavall nagu kaevand I puhul. Mingit kinnispunkti ei pandud, kuna kaevand I-st ja III-st on võimalik mõõta siia.

Kaevand III asus kaevand II-st SO-suunas 5 m kauguse sel. Ala ise oli kaetud mõne üksiku kadakapõõsaga, kive polnud pinnal kuigi arvukalt. Ühes kohas, mis hiljem osutus kiviringi tsentrumiks, oli must süsine muld ja juba kamara alt välja kaevatud. Kuna selles leidus põlenud luid ja pronksrõngakesi, otsustati ta läbi kaevata, et pääst mis veel jäänud. Läbi kaevati 45 m² suurune ala.

Ka siin tuli välja suurtest paeplaatidest ja raudkividest (pikkus keskmiselt 40 cm) koosnev ring (läbimõõt 4,5 m)³⁾, mis aga oli poolik. Kiviringi kivid olid samuti väikeste kividega ümbritsetud nagu kaevand II kiviringi puhul. Ringis asuv must muld, kus asusid põlenud luud ja leiud, oli kividest täiesti tühi. Põlenud luud olid kogu ringi sisemuses laialt pillatud ja segatud. Sellist pesade viisi asetamist nagu eelmiste puhul ei esinenud.

Siin oli esemete järgi otsustades tegemist kahe matusega. Ringi põhjaservas asus naise matus, lõunaservas mehe oma. Põhjaservast tuli välja keekandja⁴⁾, kaelavõru tükke, keekettide katkendeid jne. Lõunaservast leiti odaots⁵⁾, viskoda, nuga jne. Ruudust v-129

1) vt. joonis 17.

2) vt. joonis 18.

3) vt. fotod nr. 9-11

4) vt. joonis 19.

5) vt. fotod 12-13

mat?

tuli välja põlemata luu ning ruudust v-127 üks luupesa 32 cm sügav selt. Viimase all asus sütt ja süsist pinda veel 2-3 cm sügavamal, kuigi selles sügavuses muld oli juba tugevalt kruusane, milles lei dus söelaike. Pealistikku korduva matmisesga ei saa siin siiski tegemist olla, kuna mainitud luupesa oli selleks liiga väike.

Ruutudest y₁x-128 tuli välja kolme ringi kuuluva raudkivi valelt ja alt suur hulk esemeid (3995:256, 294-299, 301, 309-315), mida võib tõenäoselt lugeda suletud leiuks. Nr. 3995:256, 294-299, 31314 asusid ülalmainitud kivide vahel osalt üksteise peal, osalt ki põhja alla ulatudes. Nr. 309 ja 315 asusid täiesti kivide all.¹⁾

Kiviringi moodustavate kivide kõrvaldamisel selgus, et nende alune muld oli must (süsine). Mitmel puhul oli kivide all üksikuid teravalt eralduvaid süsiseid laike, nagu oleks kivi asetatud üksikule suurele söele. Need kivid, mis moodustasid ringe või asusid täitematerjalina vahel, ei olnud põlenud. Küll aga tuli välja üksikuid väikeseid põlenud kive ringi seest musta mulla ja kruusa-kihi piirilt.

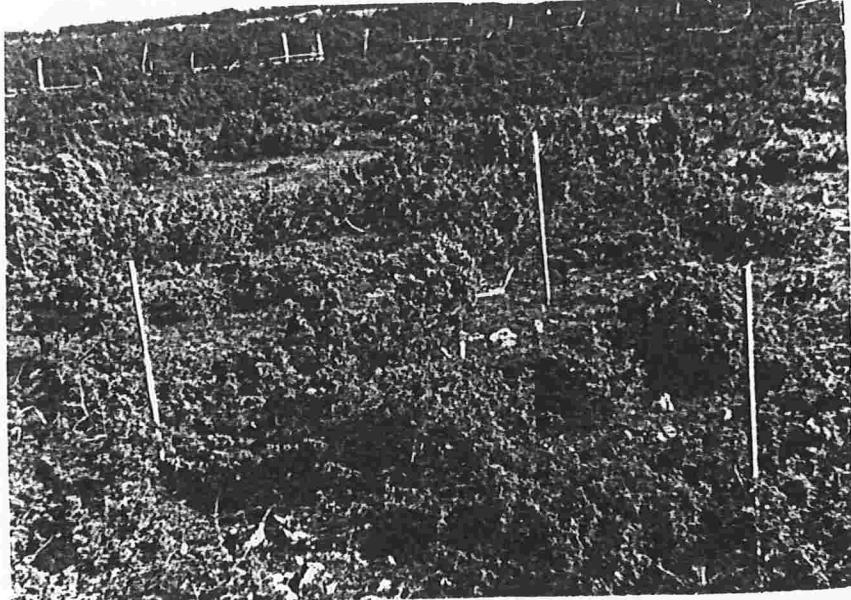
Kaevand III aeti kinni eelmistega sarnlevalt. 4 valget neljatolist mõõdukeppi taoti sisse ja kaeti mulla ning kividega.²⁾

Aruande juurde kuulub 4 plaani, 13 fotot ja 10 joonist.

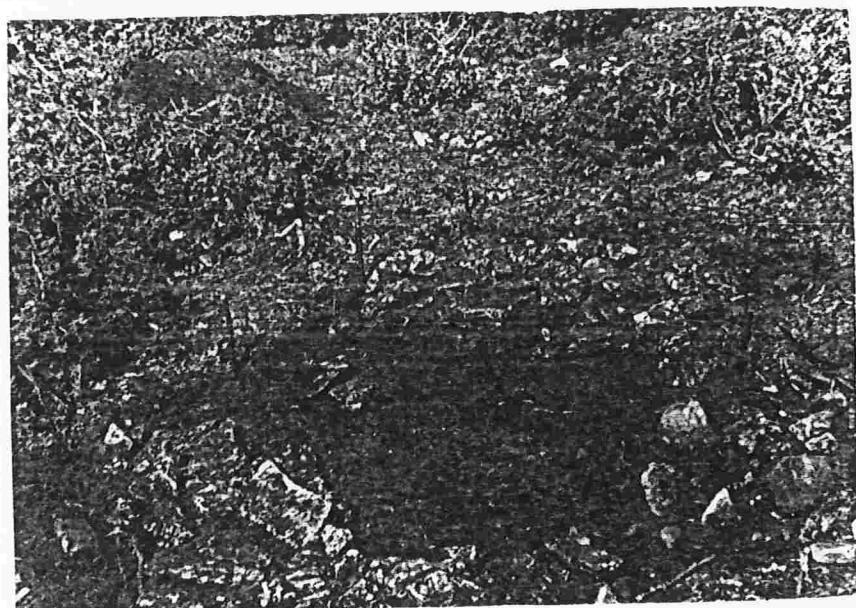
Leiud asuvad ENSV TA Arheoloogiasektori muuseumis peanumber 3995 all.

1) vt. joonis. 20.

2) vt. joonis. 22.

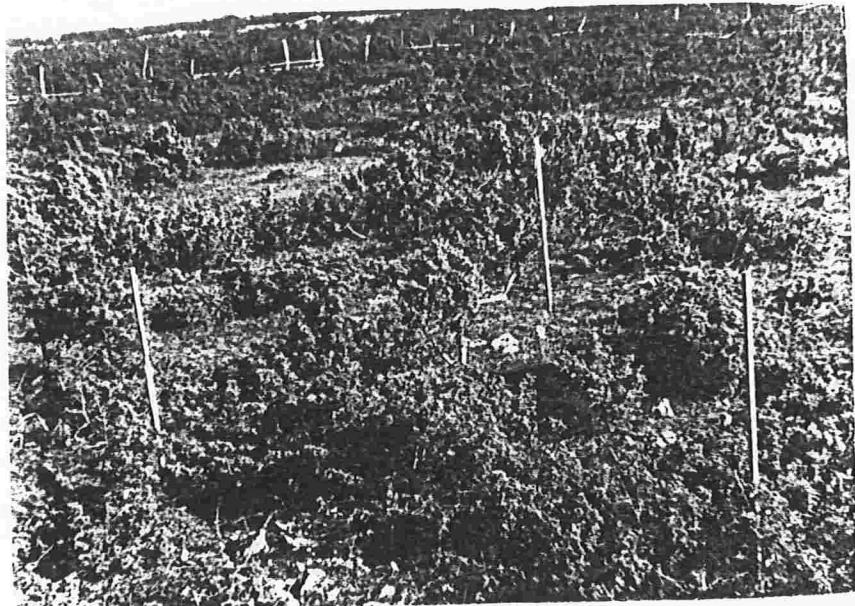

1. Kaevand i NW-st vaadatuna enne kaevamist.

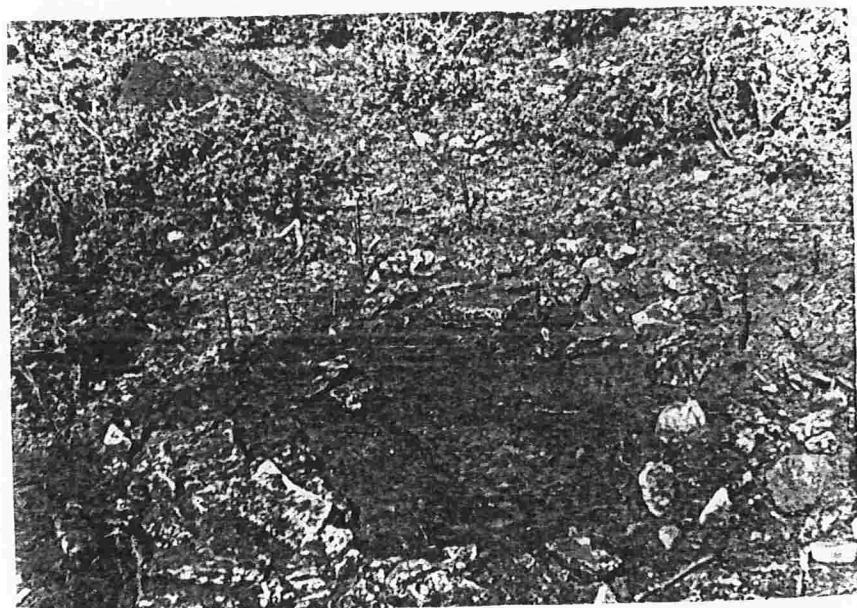

2. Must süsine kividest tühjala kaevand i loodeosas 50-st vaadatuna. Kiviring ei olnud siin kuigi selgesti märgatav.

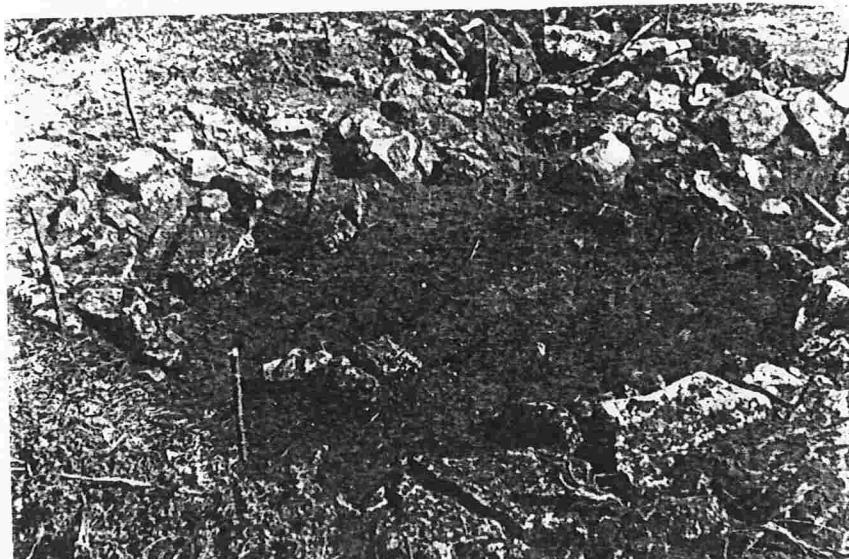

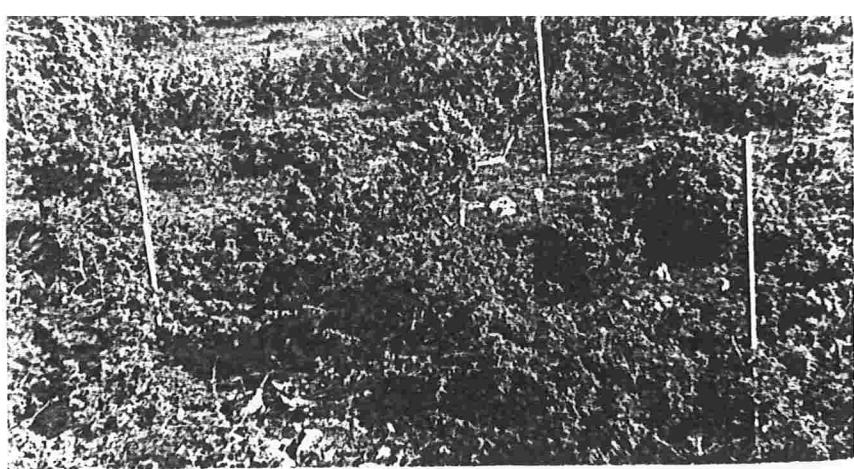

1. Kaevand I NW-st vaadatuna enne kaevamist.

2. Must süsine kividest tühjala kaevand I loodeosas SO-st vaadatuna. Kiviring ei olnud siin kuigi selgesti märgata.

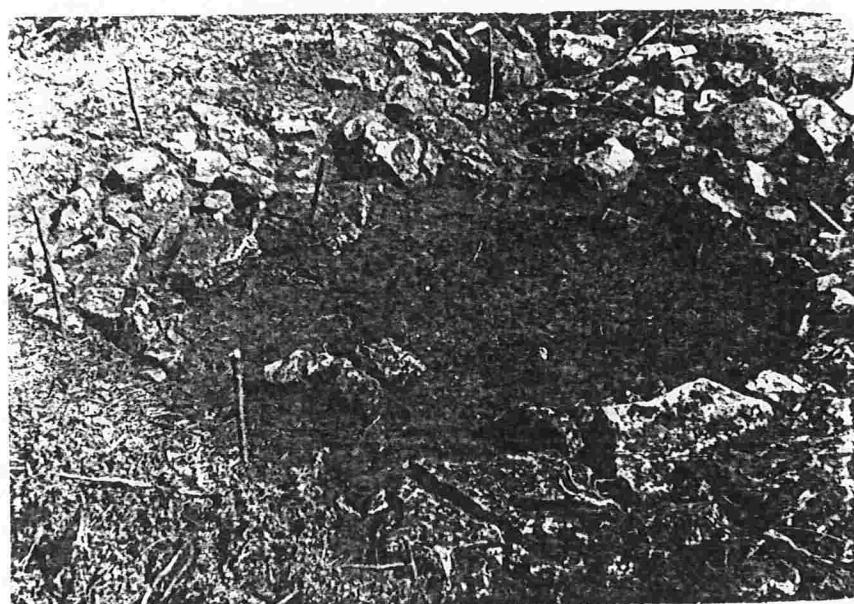

1. Kaevand $\hat{\text{i}}$ NW-st vaadatuna enne kaevamist.

2. Must süsine kividest tühjala kaevand $\hat{\text{i}}$ loodeosas SO-st vaadatuna. Kiviring ei olnud siin kuigi selgesti märgata.

3. Must süsine kividest tühjala kaevand $\hat{\text{i}}$ loodeosas SH-st vaadatuna.

Kaarma - A
1948.
II

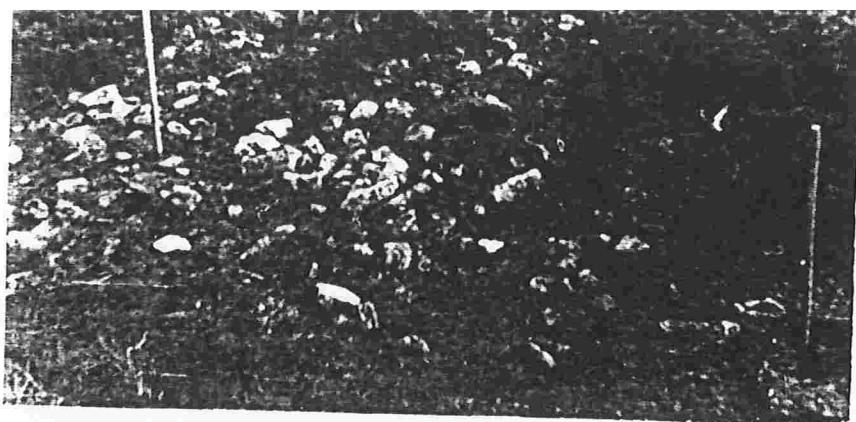

4. Kaevand II enne kaevamist. Koht, mille all tuli väga kiviring.

5. Kiviring kaevandis II, 50-st vaadatuna

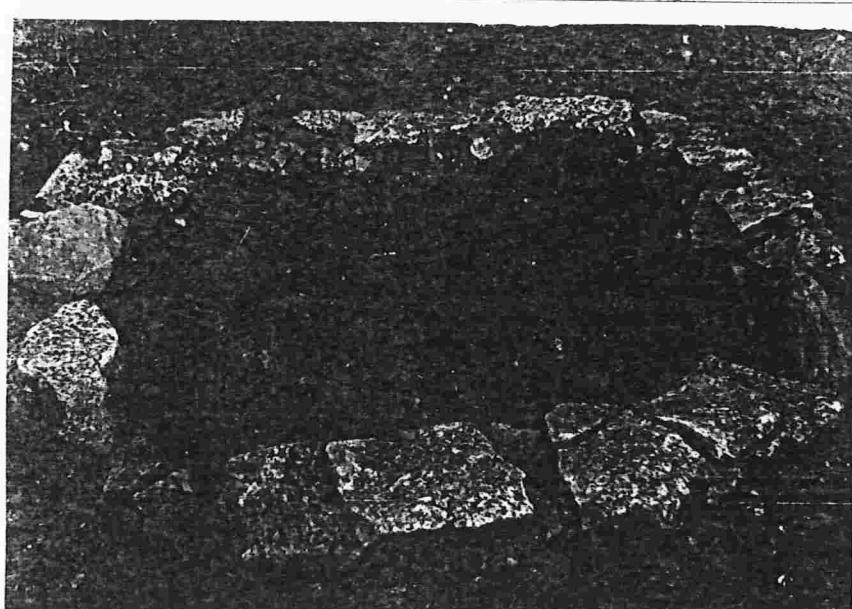

4. Kaevand $\tilde{\text{i}}$ enne kaevamist. Koht, mille all tuli väga kiviring.

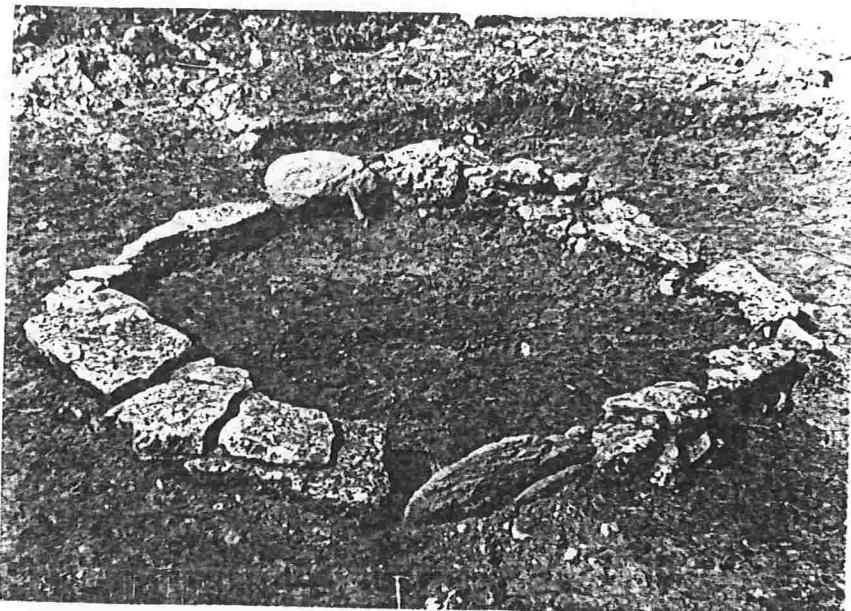

5. Kiviring kaevandis $\tilde{\text{i}}$, 5'0-st vaadatuna.

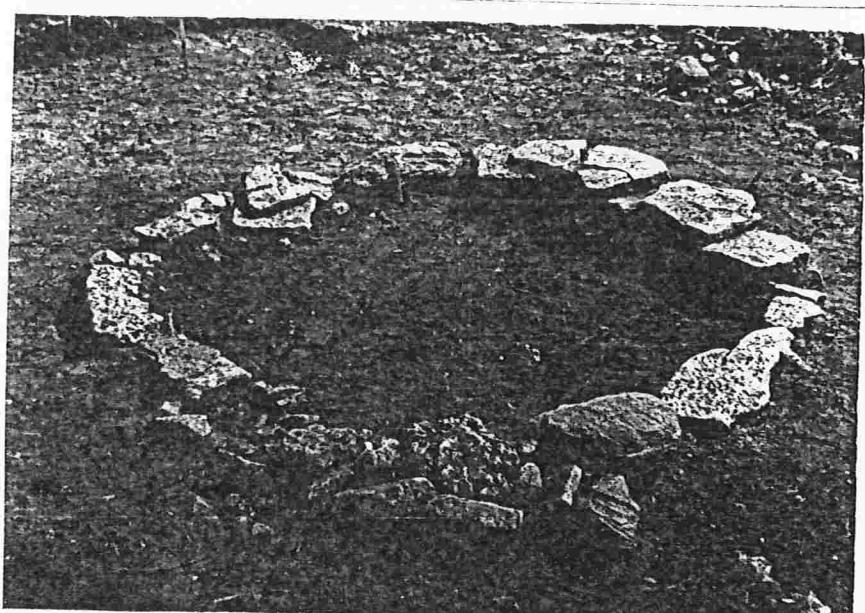

6. Kiviring kaevandis $\tilde{\text{i}}$. 5'-st vaadatuna.

Kaarma kän
1948.
III

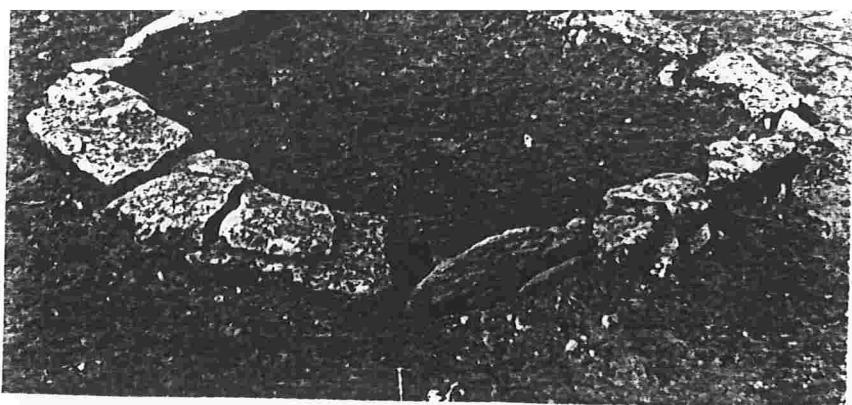

7. Kiviring kaevandis II, O-st vaadatuna.

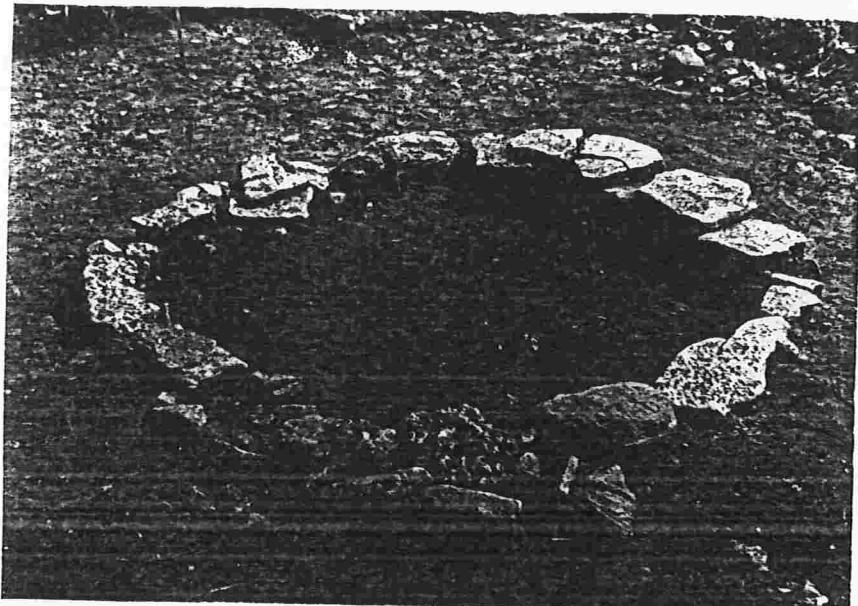

8. Kiviring kaevandis II, NW-st vaadatuna.

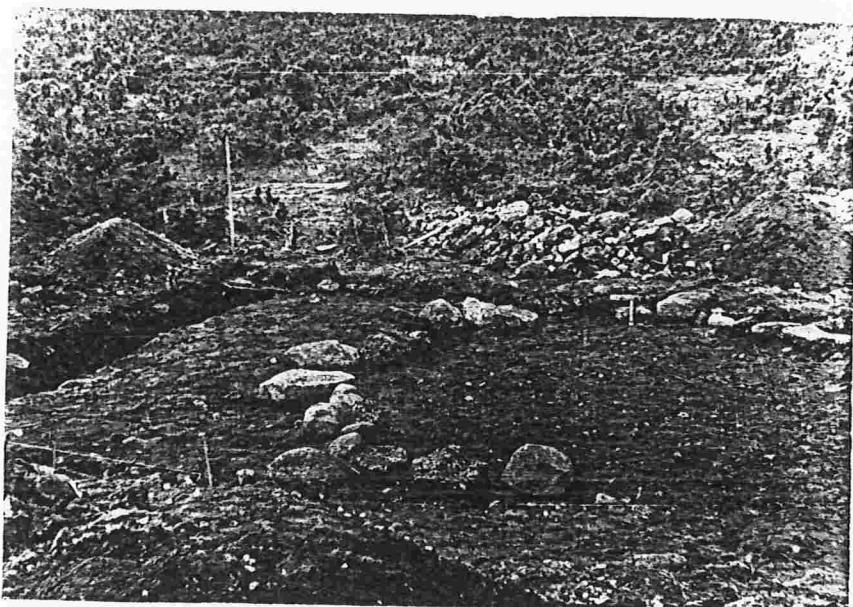

7. Kiviring kaevandis II, O-st vaadatuna.

8. Kiviring kaevandis II, NW-st vaadatuna.

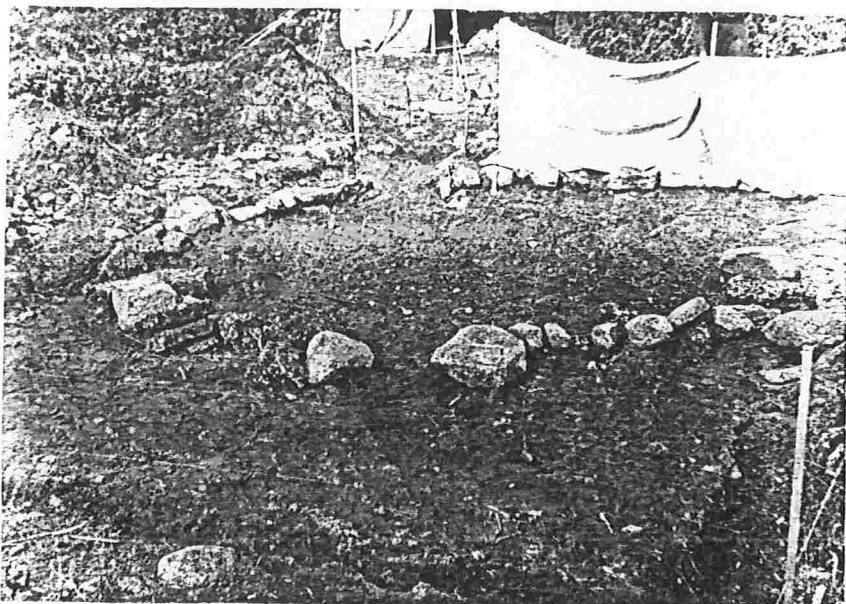

9. Kiviring kaevandis III, NO-st vaadatuna.

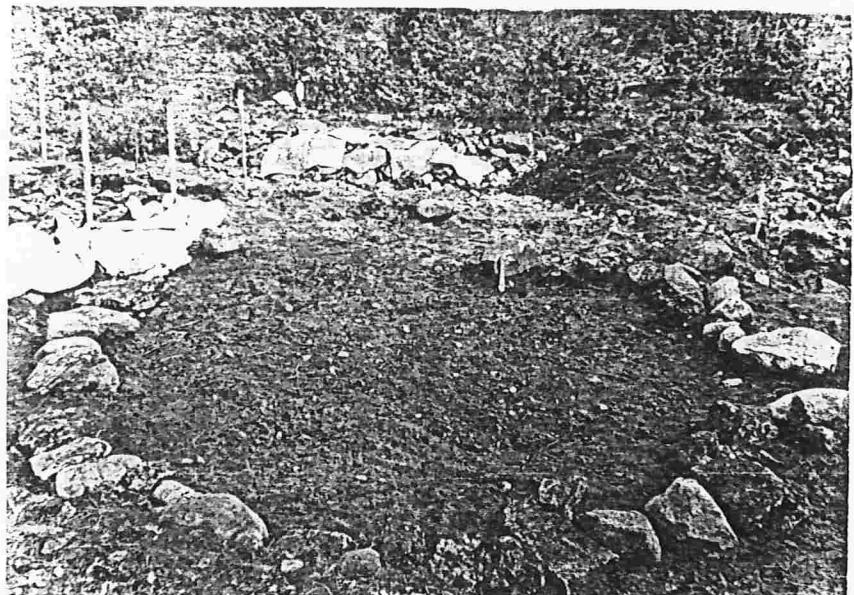
Kaarma Käki

1948.

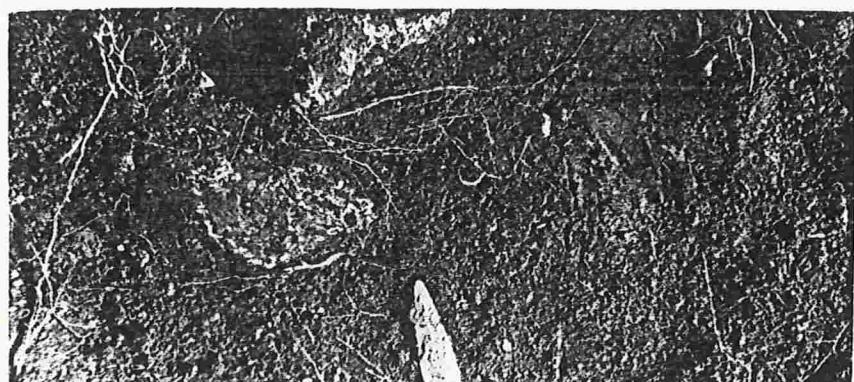
IV

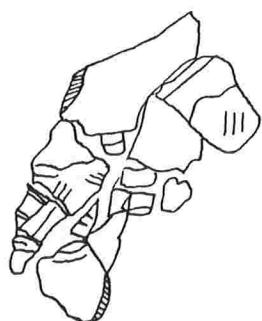

10. Kiviring kaevandis Ⅲ, S'SO-st vaadatuna.

11. Kiviring kaevandis Ⅲ, S'H-st vaadatuna.

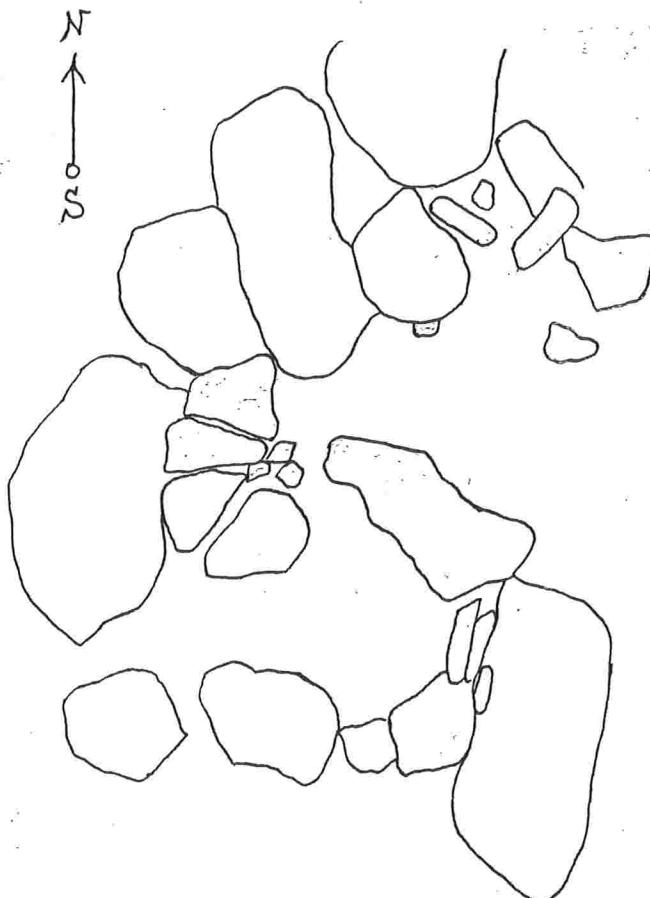

N
S

15. Suurem hulk savinõutikke (3995:34),
mis asusid 20x30 cm suurusel alal
paeplaadi all. Leiti kaevandis I
edelanurgist.

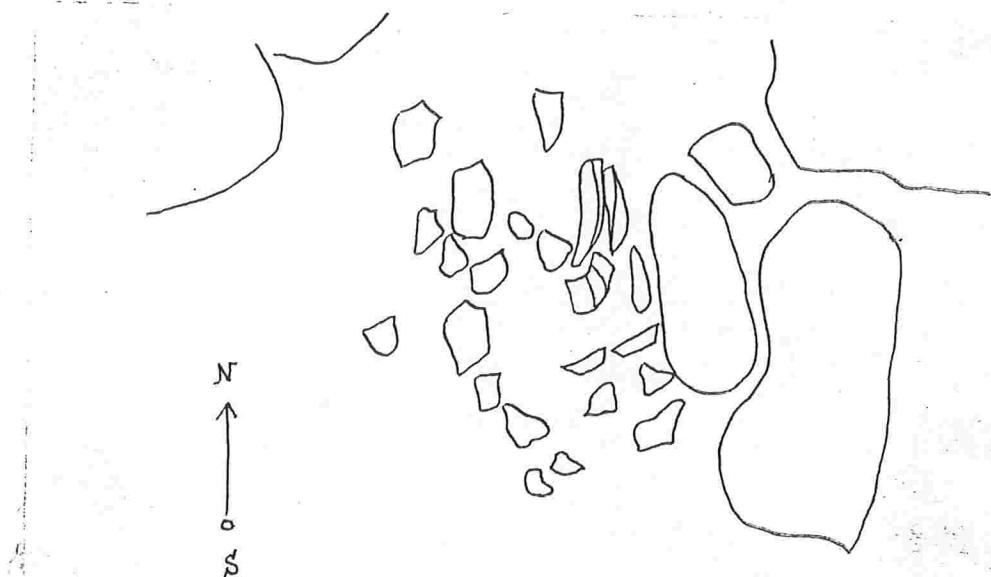
16. Naidete leidude tüüpilisest paiknemisest. Musta kiki lõpul, kus juhi lõör tulit vastu satuti leidudedele (3995:76-78), mis asetsesid koos siidi (rohelise) ja pölenud muu illustreerimisega (kinni).
Panit kaevandist II, kivivängist.

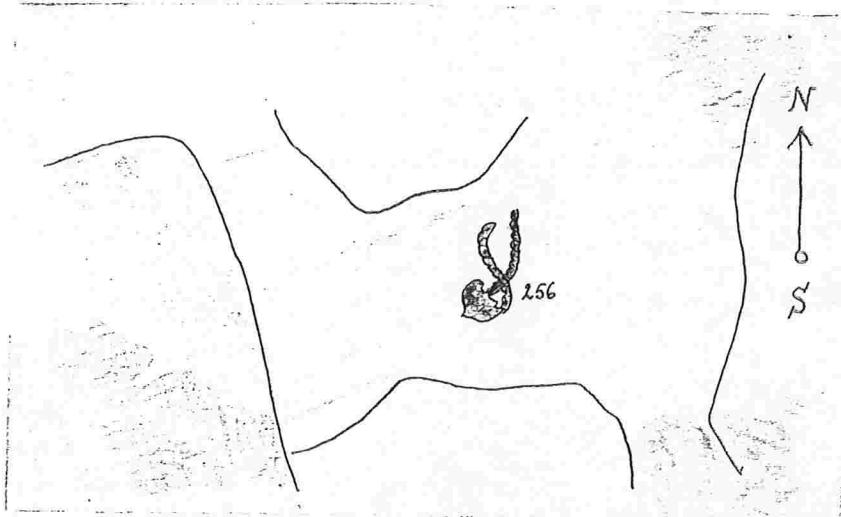
N
S

17. Savinõutikkide (3995:92) leinasend kaevandis I.

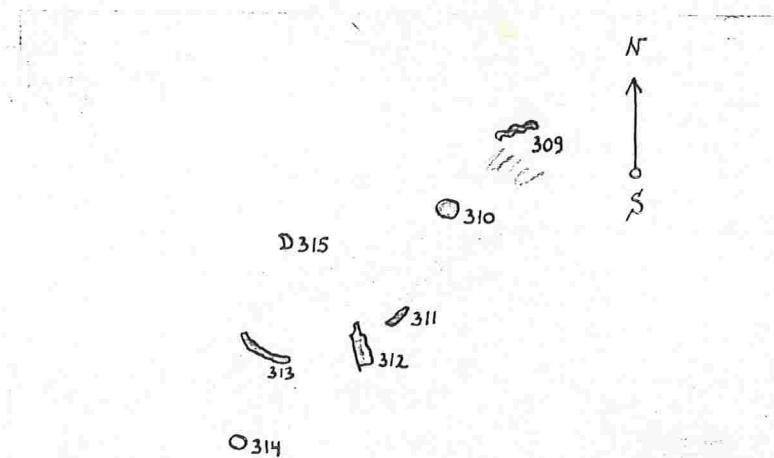
Kaarma Käki
1948
vn

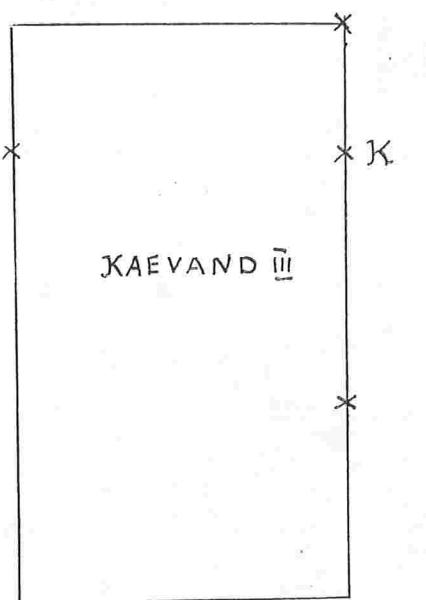
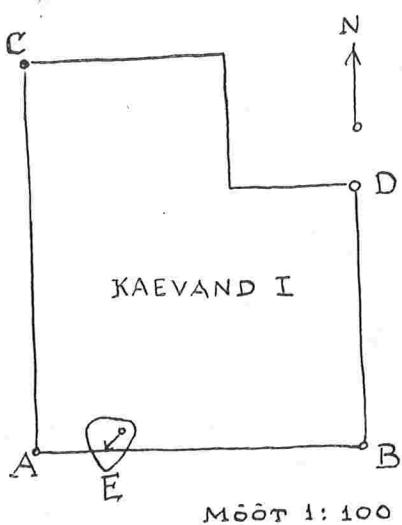
18. Savinõutükkide (3995:93) liimasend kaevandis m.

19. Keekandja (3995:256) liimasend kaevandis m. Asus paeplaatide ja raudkivi vahel vastu põhjakruusa.

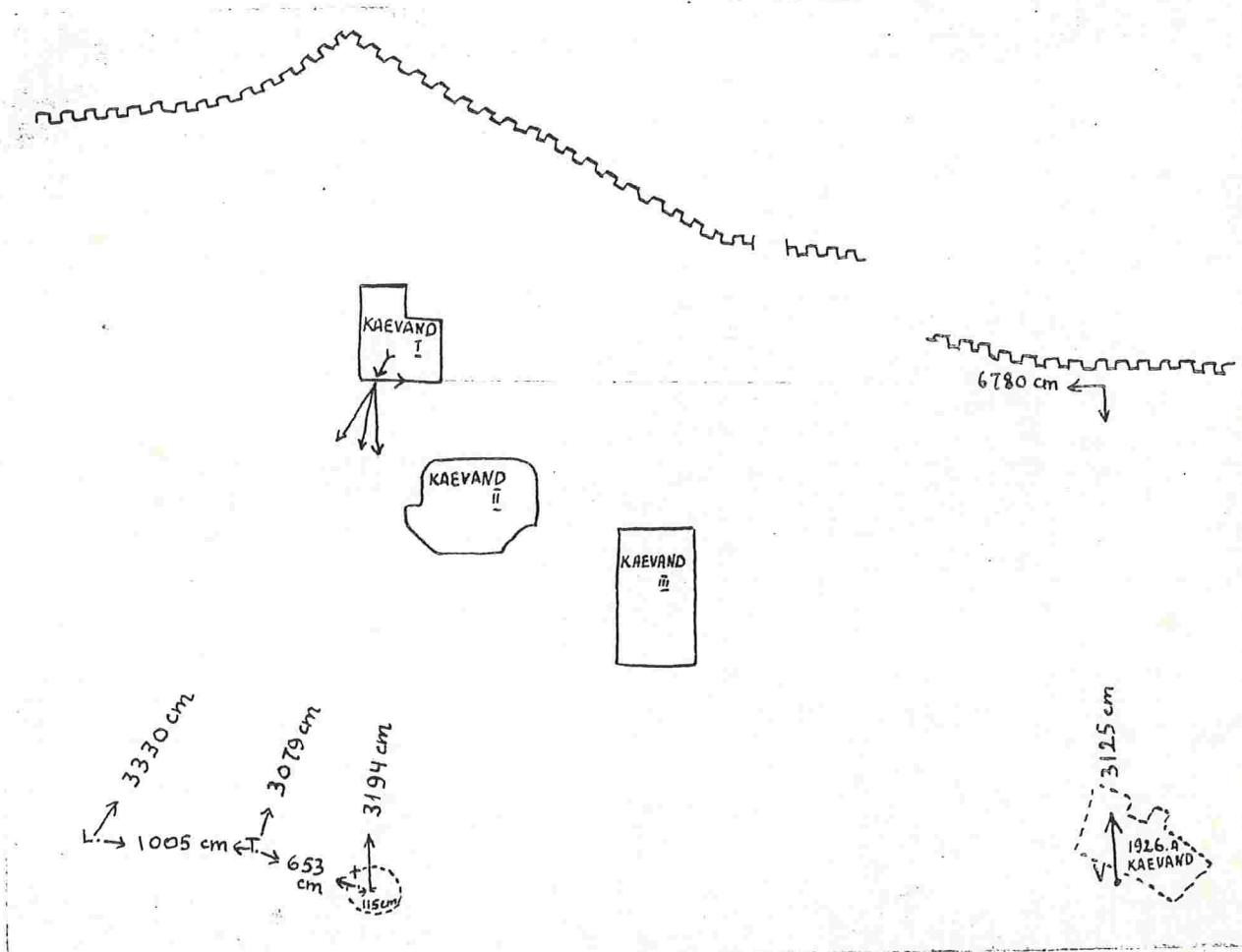

20. Oba arvatavast suljetud leidust, mis asus osalt koime suure raudkivi vahel, osalt kohre renede all. Leidud (3995:309-315) asusid enam-vähem samas

21. Kaevand I. Punkt E varetati raudkivi, millele rauisti nool (noole ots näibab SH-sse). Punktid B ja D lõödi sisse sarapuupepid, mis ümbritseti kiviode ja mullaga.

22. Kaevand III. Ristiga märgitud täismetnike eest läödi 55c valge neljakandiline nöödurepp (kokku 4 reppi), mis kaeti mulla ring kiviidega.

23. See on kinnispunatidest läksu kalmel. See pole valmistatud kaardimööodus, mille töötlus kasutamisel pöörata lähepalu üksikute kinnispunatide vahel kaugusele (see mit antud sentimeetrites)! Plaamil kujutatud kinnispunatide m ($L + T + V$) esinevad sellistena ka kalmel, kus nad on raiutud raudkividile.